

Význam trvale udržitelného zemědělství v podhorských a horských oblastech

Strukturální přeměny zemědělství probíhají na celém území státu a v současnosti jsme svědky procesů, které budou mít rozhodující význam pro další utváření naší venkovské krajiny. Ze spektra možností budoucího vývoje zemědělství v diferencovaných podmínkách vystupují kontrastně oblasti, ve kterých budou tendence marginalizovat zemědělskou výrobu a odsunout ji na okraj ekonomických zájmů resortu zemědělství. V tomto směru je třeba vidět hlavní ohrožení podhorských a horských oblastí, jejich bohatství přírodního, ale také kulturního, o které se zasloužil člověk, především zemědělec, dlouhodobou a smysluplnou činností v krajině. Je proto zcela přirozeným požadavkem, aby zemědělství v těchto oblastech zůstalo zachováno, protože podmiňuje život celkového venkovského prostoru.

Potřeba rehabilitace funkce venkova a zemědělství

Čtyřicetiletá minulost v mnohém neblaze poznamenala náš venkov, i když připouštíme, že mu dala také nové dimenze. Mnohé nenávratně zmizelo a zdá se, že to, co v průběhu tohoto období vzniklo, musí být adaptováno do nové podoby. Musí dojít k nové identifikaci venkovského prostoru, docenění jeho významu a funkcí, stejně jako ke zhodnocení jeho kvalit a služby, kterou vykonává pro celou populaci. Venkov je bydlištěm, hospodářskou zónou, místem sociálních kontaktů, přírodním a kulturním prostorem, rekreačním zázemím pro městskou populaci. Ve vyspělých evropských zemích nazývají toto uvědomění si vlastních hodnot „novou hrdost venkova“ po dlouhém období podceňování a přehlížení ze strany města a jeho obyvatelstva.

Přiznejme, že našemu venkovu zatím tento postoj nerezonuje, venkovská populace se stále ještě neidentifikovala se svými bytostnými zájmy. Není ještě dostatečně přesvědčena o tom, že by se měla jako celek o něco podobného zasazovat.

Zemědělství je svojí biologickou podstatou nosným a stabilizujícím prvkem venkovského prostoru a musí v něm hrát roli „motoru“, který roztáčí celý rozvojový proces a podněcuje další aktivity.

Aby tuto úlohu splnilo, musí ještě překonat mnohé psychologické, myšlenkové a jiné bariéry. Předně musí rehabilitovat postavení zemědělce jako svébytného subjektu spojeného s půdou, kterou chápe jako propůjčené bohatství, o něž musí soustavně pečovat a posléze předat svým následovníkům. Na druhé straně zemědělství se musí dostat ce-

lospolečenského uznání a ocenění, protože slouží všem - od produkce potravin až po udržování esteticky hodnotné a ekologicky vyvážené krajiny. Občanské vědomí o důležitosti a dosahu smysluplné zemědělské politiky směřující k perspektivě je další nezbytnou podmínkou a má vždy smysl o ně usilovat. Je to také úkol organizací hovořících za zemědělce, aby veřejnosti takto předkládaly fungování zemědělství. Veřejnost přijme tento image mnohem příznivěji, než stále stížnosti na nedostačující dotace. Je třeba, aby zemědělská politika a veškerá jednání ze strany zemědělců byly vstřícné vůči společnosti, aby zemědělství otevřelo svůj prostor a „vtáhlo“ do něj určité skupiny obyvatelstva (např. formou rekreace na farmě nebo poskytnutí ploch pro rekreační účely).

Ke splnění všech požadovaných funkcí zemědělství je třeba zvolit správný směr rozvoje a kompetentní jednání a konání. Nesporně tomu nejlépe odpovídá aplikace principů trvale udržitelného rozvoje. Ve vztahu ke krajině a životnímu prostředí to znamená opustit cestu „industriálního“ zemědělství a neodkladně řešit způsobené konflikty v této oblasti. V produkci potravin přesunout kritérium z kvantity na kvalitu. Zvýšení kvality potravin dává také zemědělství šanci jak ještě zlepšit svoji společenskou prestiž. Není třeba se trápit tím, že to ještě zatím většina naší populace tak nevnímá a nehodnotí. Tento obrat v myšlení musí nutně nastat a snad budeme sami překvapeni, jak rychle se to stane ve spojení s novými názory na zdravou výživu.

Kardinálním faktorem v celém problému rozvoje venkovského prostoru bude jeho populace. Venkovská populace se musí významně posílit, stabilizovat a identifikovat

ve venkovském prostoru. Tak najde v něm své místo a vytvoří plnohodnotný protipól populaci městské.

Koexistence různých subjektů zemědělské aktivity

Dnes je již evidentní, že základ systému zemědělství budou tvořit podniky, které se plně věnují zemědělské produkci a pro něž je tato činnost hlavním zdrojem příjmů. Takové podniky, které jsou schopny se uplatnit konkurenčně, jsou nezbytné k tomu, aby zemědělství tvořilo solidní opěrný bod venkova. Dalšími složkami, a to zcela plnohodnotnými, by měly být různé další formy zemědělské aktivity provozované jako zdroj vedlejších příjmů. Taková činnost bývá zpravidla ztrátová (pracovní náklady vedlejší činnosti se posuzují podle jiných kritérií než u činnosti hlavní), avšak je velmi důležitá pro zjemnění celého systému zemědělství, protože dovede vyplnit místa, které opustilo zemědělství „základní struktury“, nebo se jim z různých důvodů nehodlá věnovat.

Bude třeba najít způsob koexistence a vzájemného doplňování různých forem subjektů a jejich aktivit vázaných na zemědělskou výrobu s jednou podmínkou, že všechny budou hospodařit s respektováním krajiny a přispívat k ochraně životního prostředí.

Zkušenost vyspělých evropských zemí také ukazuje, že vedlejší zemědělská aktivita nevyvolává problémy v zemědělské politice, naopak, ty se týkají podniků s hlavní zemědělskou aktivitou. To ovšem neznamená, že by subjekty s vedlejší zemědělskou činností měly být vyloučeny z „ekonomické hry“ resortu zemědělství.

Zmíněné zkušenosti vyspělých zemí z oblasti zemědělství ve vztahu k venkovskému prostoru jsou pro nás nesporně inspirativní, nicméně je třeba kriticky zvažovat doporučená řešení s ohledem na naši minulost a současnost. Problém je tedy asi v tom, že pro naše zemědělství a náš venkov žádné vzory a modely neexistují a že si je musíme teprve sami vytvořit.

Souvislosti trvale udržitelného zemědělství na příkladu moravských Kopaníc v Bílých Karpatech

Problém rozvoje zemědělství, stejně jako dalších rozvojových aktivit ve venkovském prostoru, je třeba vždy posuzovat komplexně a zvažovat souvislosti ve třech základních oblastech:

- v ekonomice,
- v sociální sféře,
- v krajinném prostředí.

Obr. 1 postihuje souvislosti optimálního trvale udržitelného typu zemědělství (integrovaného nebo ekologického zemědělství), jak se promítají do kvality života celého venkovského prostoru.

V moravské části Bílých Karpát má území tradičně nazývané Kopanice typický, relativně homogenní a zcela výjimečný charakter. Tvoří je pět obcí: Starý Hrozenkov (plnicí roli spádového centra), Lopeník, Vápenice, Vyškovec a Žitková. Území bylo kolonizováno poměrně pozdě (v 17. a 18. století) a je charakteristické rozptýleným osídlením ve velmi svažitém, komplikovaném a nesnadno přístupném terénu. Kopanice pokrývají vrcholové části Bílých Karpát a tvoří hraniční zónu v přímém kontaktu se Slovenskou republikou. Většina území patří do povodí Váhu, s čím také souvisí určitá komunikační izolovanost od okolních moravských regionů.

Extrémní přírodní podmínky byly jednou z hlavních příčin chudoby. Jejím průvodním jevem byla permanentní emigrace v minulém i tomto století. Tento proces vyvrcholil odchodem mladé generace od padesátých let až po současnost.

R. 1980 byla legislativně vytvořena Chráněná krajinná oblast Bílé Karpaty a tak doznán význam tohoto území z hlediska bohatství flóry a fauny, stejně jako vysoké ekologické a estetické hodnoty krajiny.

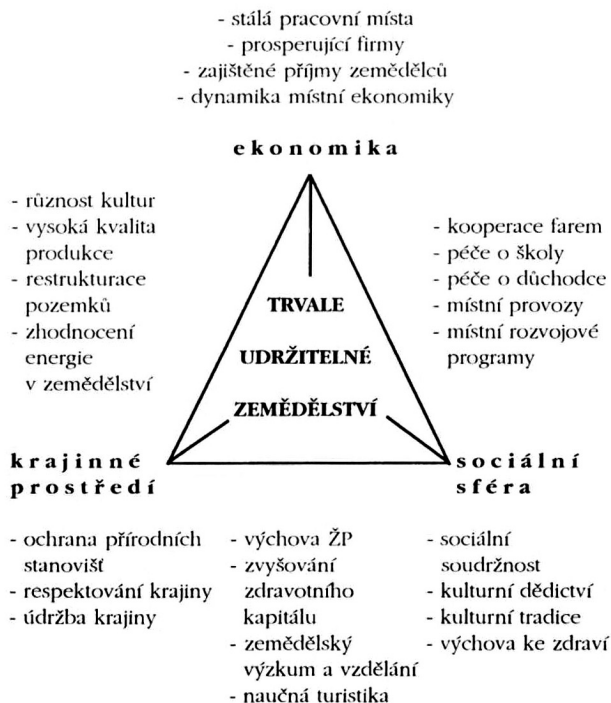
Tvářnost kulturní krajiny zde determinovalo především tradiční zemědělství se svými specifickými formami využívání půdy. Družstevní zemědělství neuspělo, od r. 1960 převzal půdu do hospodaření státní statek využívající státních dotací, jenom na katastru Žitková se družstevní sektor udržel díky integraci s JZD mimo území Kopanic. Vnucené formy industriálního zemědělství zde vedly ke stále horší situaci - na jedné straně relativně příznivé pozemky pro těžkou mechanizaci byly degradovány erozí, utužováním a místními sesuvy, na druhé straně maloplošné, svažité a nepravidelné pozemky přestaly být obhospodařovány. Tak se stalo, že část zemědělské půdy přešla znova do využívání původních vlastníků, a tím se část ekologicky cenných pozemků, zejména lučních porostů a tradičních ovocných sadů, zachránila až do současnosti.

Přitažlivost krajiny pro turistiku způsobila invazi obyvatel z měst (ve vzdálenosti 50 až 100 km) a výstavbu individuálních chat v odlehlejších místech katastrů obcí, zpravidla na rozmezí zemědělské a lesní půdy. Mnohdy jsou to architektonicky žalostné stavby ve stylu poplatného dobovým módním typům, nemajícím nic společného s prostředím a krajinou. Nachází se tu také několik podnikových chat o střední ubytovací kapacitě. Většinou jsou situovány ve vrchových partiích a využívají příznivé lyžařské terény. Nepříznivý vliv tohoto typu turistiky na stav terénu a přírody není zanedbatelný.

Geologicky podmíněná nestabilita terénu se v konkrétních lokalitách projevuje půdními sesuvy, které mají vazbu na specifický režim podzemních vod, zpravidla ovlivněný antropogenními zásahy. V terénu jsou zřetelné historické sesuvy z různých období, k sesuvům dochází i v současnosti na svažitéch pozemcích jako důsledek neadekvátních způsobů obhospodařování zemědělských pozemků.

Zemědělská půda získaná kácením a žďářením lesů během kolonizace je zpravidla na prudkých svazích a většinou využitelná jako trvalé travní porosty. Je malým přírodním paradoxem, že populace vzácných rostlin, zejména orchideí, našly své biotopy na kulturních lučních porostech. Zanedbání kosení těchto luk nebo jiné údržby porostů (např. pasvou dobytka) během několika let má za následek mizení druhů této vzácné květeny.

1. Souvislosti fungování trvale udržitelného zemědělství ve venkovském prostoru

Problematiku, související s trvale udržitelným rozvojem území Kopanic, jsme se pokusili strukturovat takto:

• Výhody a potenciál využití území:

- významné přírodní hodnoty krajiny, její estetická kvalita vyplývající z tradičního kulturního vývoje, struktura luk, rozptýlené stromové a keřové vegetace a lesní komplexy vytvářející kostru ekologické stability antropogenního prostředí,
- předpoklady rozptýleného osídlení pro rozvoj individuální turistiky spojené s provozováním zemědělství (různé formy „zelené turistiky“),
- vysoká sensibilita populace pro integritu obývaného území a pro místní rozvoj aktivit k posílení jejich životních jistot,
- významné zastoupení zachráněných objektů tradičního bydlení a pozitivní vztah populace k provozování zemědělských aktivit,
- znalosti o tradičních výrobcích a aktivitách, které se uchovaly mezi obyvateli území (vaření švestkových povidel, sušení ovoce, výroba slivovice v místních pálenicích atd.),
- existující projevy solidarity a vůle ke spolupráci starostů a poslanců obcí na území kopanic,
- určité zkušenosti s biologickým zemědělstvím v tomto území.

• Nevýhody a bariéry:

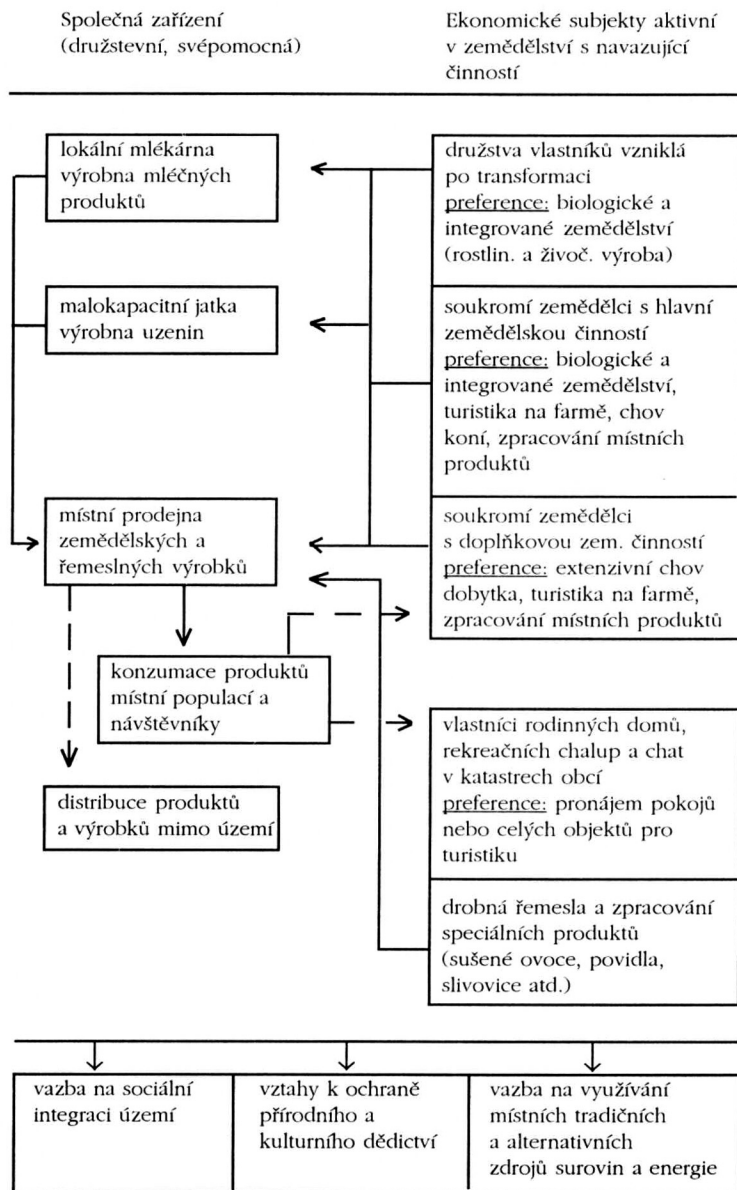
- úbytek obyvatelstva v území a převaha starších věkových skupin, denní i týdenní pohyb většiny produktivního obyvatelstva za prací mimo území,
- vysoké zastoupení objektů druhého bydlení v území, tendence výstavby dalších chat nebo odkoupení chalup pro tyto účely,
- absence základních škol ve většině obcí,
- váhání s restrukturační zemědělství z důvodů nejasných nebo nepříznivých perspektiv pro individuální zemědělskou malovýrobu.

• Problémy k postupnému řešení:

- jak stabilizovat, omladit a zajistit soudržnost populace území,

- jakou infrastrukturu je třeba doplnit nebo rekonstruovat v území (sít místních komunikací, rozvod elektřiny, telekomunikační spojení, zásobení vodou atd.),
- jaké aktivity instalovat pro zvýšení produkce a lepší zhodnocení místních produktů a pro zajištění pracovních příležitostí v místech (lokální mlékárna, malokapacitní jatka, výrobní místních řemesel),
- jakou síť obchodů, pohostinství a služeb v území vybudovat,
- jakou strukturu mateřských a základních škol, zdravotních a sociálních služeb v území zvolit,
- jak stimulovat život a aktivitu občanských zájmových sdružení (hasiči, zahrádkáři, kultura, sport atd.),
- jakou politiku zvolit pro příhodný architektonické uspořádání vesnic a chatových lokalit,
- jak podněcovat turistickou aktivitu spojenou se zemědělstvím a realizací místních produktů s využitím hodnot kulturního dědictví,
- jak zajistit zachování a spravování přírodního bohatství ve spolupráci se Správou CHKO Bílé Karpaty (účinná mechanizace pro údržbu lučních porostů na prudkých svazích),
- jak zhodnotit tradiční zdroje energie a jaké typy alternativní energie na území prosazovat (využití palivového a odpadového dříví, slunečné a větrné energie),
- jaké formy interkomunální spolupráce na území uskutečnit (koncipování dohod o kooperaci ve vybraných aktivitách, např. sběr a recyklace komunálních odpadů, třídění, kompostování, skládky, společné provozy pro využití odpadního dříví, podpora zavedení technologií alternativní energie, zásobení obcí pitnou vodou, instalace lokálních čistíren odpadních vod, např. budování kořenových čistíren, údržba dopravní sítě atd.),
- jak zajistit kvalifikované projekty a jejich financování.

2. Základní struktura aktivit ve sféře zemědělství území moravských Kopic

Při adaptaci zemědělských struktur v oblasti Kopic bude třeba respektovat tyto hlavní principy a zásady:

- Považovat trvale udržitelný typ zemědělství za nezbytný a postupně jej uskutečňovat.
- Zabezpečit existenční prostor pro mnohostrannost zemědělských struktur.
- Uskutečňovat široký produkční a zpracovatelský pro-

gram (od prvovýroby po komercializaci).

- Provozovat další aktivity napojené na zemědělskou výrobu („zelenou“ turistiku, odpady, tradiční a alternativní zdroje energie).
- Zaangažovat partnery, definovat jejich úlohu a využívat jejich kompetence (starosty, sdružení obcí, občanská sdružení, Správa CHKO, investiční banky atd.).

- Kontinuálně senzibilizovat a zapojit obyvatelstvo oblasti do rozvoje podnikatelských struktur spojených se zemědělstvím (osvěta, poradenská činnost, komunikace s lidmi z vesnic).
- Propagovat tuto oblast v rámci republiky i v zahraničí k přilákání návštěvníků, investorů, usilovat o zapojení do mezinárodních projektů a spolupráce.

Obr. 2 načrtává způsob nové strukturace zemědělských subjektů a navazujících aktivit, jak by se mohly rozvíjet v daném území.

První předložené představy o aplikaci trvale udržitelného rozvoje v konkrétním venkovském regionu byly vytvořeny po zkušenostech získaných v Institutu ekologického poradenství ve Štrasburku, inspirovány projekty koncipovanými ve Francii a v kanadské provincii Quebec. Je potěšitelné, že z iniciativy Odboru regionálního rozvoje v Uherském Hradišti probíhá zpracování rozvojového programu regionu moravských Kopanic týmem pracovníků pod vedením Ekologické dílny v Brně se zaangažováním sta-

rostů a významných podnikatelských subjektů zainteresovaných obcí.

S určitým zadostiučiněním možno konstatovat, že venkovský prostor na sebe stále více soustřeďuje pozornost, která bude zhodnocena kvalifikovaným způsobem v součinnosti několika vytýčených programů a v jejich vzájemném propojení. Jde o program obnovy vesnice, obnovu ekologické stability krajiny, revitalizaci říčních systémů a novou koncepci územně plánovací dokumentace.

Literatura

- Gluck, A., Magel, H. a kol., 1993: Venkov má budoucnost. Ministerstvo zemědělství ČR. Zemědělské nakladatelství Brázda, Praha.
- Berthou, E. a kol., 1992: La Ruralité, Etude de cas présentée dans le cadre de l'Université d'été sur l'environnement et le développement durable. ECO-CONSEIL, Strasbourg.
- Villeneuve, K. C., 1992: Problèmes et défis du développement durable. Alma (Québec).

